

Knygų lentynoje

STUDIJOS APIE VEIKLŪJĮ PESIMISTĄ. – Rec.: *Opacki Z.* Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006. – 426 s.; *Opacki Z.* W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku. – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1996. – 270 s.

1919 m. atkurtame lenkiškajame Vilniaus Stepono Batoro universitete dirbo nemažai žymių mokslininkų. Daugelio iš jų veikla ir moksliniai pasiekimai dabar paminėti tik specialiuose žinyuose arba keliomis pastraipomis universiteto istorijos puslapiuose, bet kai kurių idėjos tam tikru mastu aktualios ir XXI a. pradžioje, iš jų galima pasimokyti intelektualinio principingumo, moralinės tvirtybės bei aktyvumo visuomenės ir valstybės gyvenime. Galima būtų pridėti „ir tolerancijos“, tačiau pastaraisiais dešimtmečiais ši sąvoka taip nuvalkiota ir iškreipta, kad dabartinė jos samprata tiesiog įžeistų garbingus praeities katalikų intelektualus. Vienas iš tokių Stepono Batoro universitete buvo Marianas Zdziechovskis (1861–1938), kilęs iš turtingų Minsko krašto bajorų šeimos. Jis, 1889 m. pradėjęs dėstyti Krokuvos Jogailos universitete, po dešimties metų gavęs profesoriaus vardą, buvo plataus akiračio mokslininkas humanitaras: literatūros istorikas, religinių bei politinių idėjų tyrinėtojas ir kritikas, filosofas moralistas, istorikas, įtaigus publicistas ir oratorius.

Turėdamas specifinį kalbėtojo-mąstytojo talentą, M. Zdziechovskis patraukdavo klausytojus ne išoriniais efektais, o minties gilumu, erudicija, nuoširdumu, tikėjimu skelbiamomis tiesomis.

M. Zdziechovskį gerai žinojo tuometinė negausi Vilniaus lietuvių šviesuomenė, bet tiek tarybinio laikotarpiu, tiek po 1990-ųjų Lietuvoje jis, galima sakyti, visiškai užmirštas. Socialistinėje Lenkijoje iki sistemos laisvėjimo XX a. devintajame dešimtmetyje M. Zdziechovskis buvo „didysis nesantysis“, apie kurį retkarčiais užsimeinama apžvalginuose darbuose, skirtuose literatūros bei filosofijos istorijai. Tai lėmė aplinkybė, jog M. Zdziechovskis buvo nesutaikomas Spalio revoliucijos, bolševizmo ir TSRS kritikas, kuris juos su publicisto erudito ir oratoriaus įkarščiu smerkė daugybėje straipsnių, paskaitų, viešųjų kalbų. Šiuos reiškinius jis vertino absoliučiai neigiamai ne tik dėl su jais susijusių nusikaltimų, bet ir kaip absoliutų blogį, pačią didžiausią grėsmę krikščioniškajai kultūrai ir civilizacijai, manė, kad bolševizmo skelbiamų tariamai kilnių tikslų pasiekti

niekada nepavyks. Bolševizmo kovoje su kapitalizmu, kurį M. Zdziechovskiui simbolizavo mitinė pabaisa Leviatanas, nugalėtojų nebūsią. Užgrobę valdžią „Tarybų Rusijoje demagogai ir banditai ant Leviantano galybės griuvėsių patys naują kapitalizmą statyti imsis“¹. Taip ir įvyko, tiesa, praslinkus daugmaž septyniasdešimčiai metų po to, kai buvo parašyti šie pranašiški žodžiai, tiktai įvyko ne vien Rusijoje.

Suprantama, kad tarybinėje Lietuvoje mokslo ir visuomeninės minties istorijoje M. Zdziechovskis visiškai nebuvo minimas, išskyrus vienintelį atvejį. Tritomėje „Vilniaus universiteto istorijoje“ jo pavadė nurodyta tarp Stepono Batoro universiteto filologijos profesorių. Rašoma, kad M. Zdziechovskis 1919–1933 m. vadovavo Visuotinės literatūros katedrai, skaitydavo prancūzų literatūros istorijos paskaitas, taip pat tyrinėjo rytų slavų literatūros problemas, skaitė kursą apie Lermontovą. Informacija visiškai neutrali, nurodyti ir gyvenimo metai². Jo veikalai išliko Vilniaus universiteto mokslinėje bibliotekoje, nors dauguma jų pateko į vadinamąjį specfondą. O svarbiausia, kad mūsiškėje bibliotekoje išsaugotas Mariano Zdziechovskio asmeninis archyvas, kurį sudaro ne tik Vilniaus laikotarpio dokumentai. Lietuvių istorikai, deja, jais ir po 1990-ųjų metų beveik nesidomėjo.

Tiesa, šių eilučių autorius, rašydamas diplominį darbą apie Lenkijos vidaus politiką 1918–1926 m., susižavėjęs M. Zdziechovskio straipsniais Vilniaus dienraštyje „Słowo“ ir susidomėjęs jo asmenybe, vis dėlto

peržvelgė atitinkamą fondą VU mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje, pasidarė išrašų. 1994 m. konferencijose Vilniuje ir Varšuvoje, skirtose Vilniaus universiteto įkūrimo 415-osioms metinėms paminėti, teko skaityti pranešimus apie M. Zdziechovskio politines koncepcijas ir archyvą. Platesnei skaitančiajai lietuvių visuomenei pateikiau nedidelį apžvalginį straipsnį apie M. Zdziechovskį, kurį išspausdino tada leistas katalikiškos krypties savaitraštis³.

Buvo atėjusi į galvą mintis rašyti didesnės apimties darbą apie įžymaus lenkų mąstytojo gyvenimą, veiklą bei idėjas, tokio darbo imtis skatino ir vienas kolega. Tačiau sumanymas išblėso kažkaip savaime, nors tada dar nežinojau, kad Lenkijoje pirmąją savo monografiją apie M. Zdziechovskį (išleista 1996 m.), rašė Gdanskio universitete Zbignevas Opackis. Po dešimties metų – 2006-aisiais – pasirodė jo antroji monografija, kuri neabejotinai yra pats išsamiausias ir solidžiausias veikalas, nagrinėjantis M. Zdziechovskio gyvenimo, veiklos ir kūrybos visumą. Įdėmiai jį perskaičius tenka prisipažinti, kad atsisakęs sumanymo rašyti darbą apie M. Zdziechovskį pasielgiau protingai. Toks darbas tikriausiai būtų buvęs blankus Z. Opackio monografijos šešėlis. Ne todėl, kad neišvengiamai būčiau parašęs, daktaro N. Šepečio žodžiais, arba „plonytę biografinę apybraižą“, arba „nepakeliamą faktografinę plytą“.

Problema keblesnė: užmetus žvilgsnį į Z. Opackio monografijų šaltinių sąrašą matyti, kad Vilniaus bibliotekose ir archyvuose saugomi archyvinių dokumentų fondai sudaro tik dalį panaudotos tokio pobūdžio

¹ *Zdziechowski M.* Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie. Wilno: Nakładem księgarni Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, 1923, p. 298.

² Vilniaus universiteto istorija 1803–1940. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 173–174.

³ *Kasperavičius A.* Proto pesimizmas, valios optimizmas // *Dienovidis.* 1995, rugėjo 15, Nr. 33, p. 6.

medžiagos. Kita dalis surinkta iš Krokuvos, Varšuvos, Minsko, net Peterburgo ir Kijevo archyvų bei Jogailos universiteto bibliotekos. Visiškai nėra daugumos Lietuvos bibliotekos publikuotų su M. Zdziechovskiu susijusių šaltinių, pirmiausia amžininkų atsiminimų, kurių nemaža buvo išleista po Antrojo pasaulinio karo Vakaruose, taip pat šiuolaikinių lenkų tyrinėtojų darbų, kuriuose aptariami kartais gana specialūs, bet svarbūs temai klausimai, arba atvirksčiai – nagrinėjamos bendros epochos intelektualinės tendencijos plačiame politiniame bei socialiniame kontekste.

Neatskleidžiant kitų aplinkybių, ribojančių visų lietuviškų universitetų istorikų mokslinį produktyvumą, suprantama, kad Vilniuje (juo labiau Kaune ar Klaipėdoje) dėl šaltinių ir literatūros trūkumo problemų visapusiškos monografijos apie Marianą Zdziechovskį parašyti beveik neįmanoma. Juk ir pats Z. Opackis savo monografijoms rinko medžiagą, be jau minėtų miestų, Vroclavo, Torunės, Lodžės bibliotekose. Kitaip tariant, dirbo mokslinį darbą daugumoje Lenkijos universitetinių centrų.

Įtempto ilgamečio darbo rezultatus vienas žymiausių XX amžiaus antrosios pusės lenkų istorikų R. Vapinskis (Roman Wapiński) įvertino taip: „Nė kiek neabejoju, kad Opackis yra geriausias Zdziechovskio pažiūrų ir veiklos žinovas, geriausiai suvokiantis jų sąlygotumus ir kontekstus.“⁴ Gali vis dėlto kilti teisėtas klausimas, ar M. Zdziechovskio tyrinėjimai yra, kaip pas mus vėl mėgstama klasifikuoti (taip buvo įprasta tarybiniais metais) tikrai aktualūs. Į tokį klausimą tenka atsakyti

R. Vapinskio žodžiais, nors citata ilgoka: „M. Zdziechovskis buvo vienas iš tų XIX ir XX amžių sandūros lenkų intelektualų, kurių mintys apie žmones, jų elgesį ir jiems būdingą pasaulio suvokimą turi šiandien ne vien tik arba beveik ne vien tik antikvarinę vertę. Daugelis jo apibendrinimų ir išvagų, dažnai turinčių tik „pastabų parašėse“ pobūdį, išliko gana aktualios, ypač susijusios su Rusija ir lenkų–rusų santykiais. Galbūt geresnis jų pažinimas padėtų įveikti antirusiškas fobijas, kurios daro lemiamą poveikį didelės (gal net didžiosios) dalies dabartinių mūsų vadovaujančių politinių ir žiniasklaidos sluoksnių požiūriui į Rusiją. <...> Zdziechovskis buvo vienas iš nedaugelio naujaisių laikų lenkų kūrėjų ir mokslininkų, kurį tikrai pelnytai galima vadinti intelektualu.“⁵

Tad M. Zdziechovskio biografija tiesiog privalėjo būti intelektualinė biografija. Jos autorius Z. Opackis yra vidurinėsios kartos lenkų istorikas, gimęs 1952 metais Prabutų gyvenvietėje tuometinėje Olštyno vajadijoje, geležinkelio darbininko šeimoje. 1976 m. baigė istorijos studijas Gdansko universitete ir apgynė magistro darbą, kuriame pateikė lyginamąją Joachimo Lelivelio ir Aleksandro Gerceno idėjų apie bendruomeninę valdžią analizę. Nuo 1976 iki 1988 m. dirbo mokytoju, bibliotekiniu, pastaruoju atveju turėjo aukštesnes pareigas, ir atkakliai užsiėmė moksliniais tyrinėjimais. 1986 m. apgynė disertaciją Gdansko universitete tema „Rusija ir rusai Henriko Kamenskio [XIX a. lenkų mąstytojas – A. K.] pažiūrose ir veikloje“, jam buvo suteiktas humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsnis.

⁴ Wapiński R. Biografia Zdziechowskiego // Przegląd Polityczny. Kwartalnik. 2006, nr 76, s. 165.

⁵ Ibidem, p. 164–165.

1988 m. pradėjo dirbti Gdansko universiteto Istorijos institute. 1996 m. už disertaciją „W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny. Myśl i działalność Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku“ ir mokslo darbų visumą Z. Opackiui buvo suteiktas mokslinis humanitarinių mokslų srities istorijos krypties habilituoto daktaro laipsnis. 1998 m. išrinktas Gdansko universiteto ekstraordinariniumi profesoriumi (*profesor nadzwyczajny*). 2008 m. pradžioje Lenkijos Respublikos prezidentas jam suteikė profesoriaus titulą (vad. *profesor Belwederski*), o universitete buvo išrinktas ordinariniu profesoriumi (*profesor zwyczajny*). Tai aukščiausias mokslinis vardas Lenkijoje. Z. Opackis ėjo svarbias vadovaujančias pareigas Gdansko universiteto Istorijos institute, o nuo 2004–2005 mokslo metų yra jo Politinės minties ir kultūros istorijos skyriaus vadovas. Pastaraisiais metais Z. Opackis intensyviai tęsia XIX a.–XX a. pradžios rusų politinės minties istorijos tyrinėjimus, pradėjo rengti šia tema sintetinę monografiją.

Malonu pasakyti, kad prof. Z. Opackis jaučia didelę simpatiją Vilniui, su kurio archyvais ir mokslinių bibliotekų fondais yra puikiai susipažinęs. Juose rinko medžiagą ne vien M. Zdziechovskio biografijai, bet ir apskritai Stepono Batoro universiteto istorijai. Paskelbė šia tematika keletą straipsnių, iš kurių pažymėtinas skirtas aptarti Vilniaus universiteto atkūrimo peripetijas⁶.

Z. Opackis savo monografijose yra, kaip jau minėjome, ne tik biografas, bet ir idėjų istorikas. Kitaip negu Lietuvoje, pas-

tarojoje srityje dirba nemažai žymių lenkų istorikų. Pasaulyje plačiai žinomas rusų filosofinės bei politinės minties ir marksistinių idėjų raidos tyrinėtojas A. Valickis (Andrzej Walicki), kurio pamatinis veikalas neperseniausiai išleistas lietuviškai⁷. Idėjų istoriją, pirmiausia rusų filosofiją taip pat gana visapusiškai nagrinėja Lodzės universiteto profesorius A. de Lazari (Andrzej de Lazari)). Yra ir daugiau žymių lenkų mokslininkų – idėjų istorikų, bet būtent A. Valickio ir A. de Lazari daugelyje veikalų nagrinėjamos problemos glaudžiai siejasi su M. Zdziechovskio idėjiniais ieškojimais ir jų kontekstu. Tačiau nė vienas šių istorikų nėra šė biografinių studijų apie praeities mąstytojus.

Tokią studiją iš dviejų monografijų parašė Z. Opackis, vykusiai susiedamas asmeninės ir intelektualinės biografijos gijas. Jo herojus turėjo pašaukimą ir atitinkamas sąlygas tapti iškiliumi mąstytoju, kurio vardas buvo žinomas ne tik Lenkijoje, bet ir daugelio Europos šalių akademinuose bei politiniuose sluoksniuose. Rakovo dvare, kur gimė ir praleido vaikystę Marianas Zdziechovskis, viešpatavo ne tik patriotinė (tai buvo įprastas dalykas Rusijos imperijos valdomuose kresuose), bet ir ypatinga kultūrinė atmosfera, dėl kurios šis dvaras kartais, be abejo hiperbolizuotai, buvo vadinamas „Lietuvos Atėnais“. Pradėdamas mokslus 1873 m. rusiškoje Minsko gimnazijoje Marianas jau mokėjo prancūzų, rusų ir vokiečių kalbas⁸.

⁶ *Opacki Z. Reaktywowanie czy powstanie. Dyskusje wokół utworzenia uniwersytetu Stefana Batoro w Wilnie w latach 1918–1919 // Kwartalnik Historyczny, Rocznik CV. 1998, nr 3, s. 49–64.*

⁷ *Walicki A. Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos istorija. Vilnius: Mintis, 2005. 668 p.*

⁸ *Opacki Z. W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny, s. 26.*

Mokymasis Minsko gimnazijoje, kurios lygis buvo gana aukštas, nepaisant valdiško imperinio patriotizmo diegimo, padarė Marianui didelę įtaką, tam tikru mastu lėmė jo mokslinių interesų sritį. Gyvenimo pabaigoje M. Zdziechovskis rašė: „Pradėjau mokytis gimnazijoje jausdamas iš gimtųjų namų atsineštą nepalankumą, netgi atgrasumą rusų kalbai ir literatūrai, baigdamas buvau šią literatūrą įsimylėjęs. Nė vienas poetas manęs taip nesužavėjo kaip Lermontovas. Turgenovo ir Levo Tolstojaus apysakos, vaizduojančios senąją bajorišką, į mūsiškę išoriškai panašią praeitį, žadino simpatijas Rusijos visuomenei, susiedavo su ja papročių ir jausmų bendrumo saitais.“⁹

Baigęs gimnaziją 1879 m. Marianas pradėjo studijuoti Peterburgo universiteto Istorijos-filologijos fakultete, tačiau, baigęs pirmąjį kursą, persikėlė į Dorpato universitetą. Tada tai buvo vokiškas universitetas Rusijos imperijoje. Jame M. Zdziechovskis studijavo lyginamąją kalbotyrą, vokiečių kalbą ir literatūrą, taip pat nelabai populiarią Dorpato universitete slavistiką, susidomėjo rusų slavofilų idėjomis, pradėjo bendradarbiauti Peterburgo ir Varšuvos lenkiškoje spaudoje.

1882 m. baigęs studijas Dorpate M. Zdziechovskis išvyko į užsienius. Lankėsi Krokuvoje, kur, kaip ir Lvove, veikė lenkiškas universitetas, klausė paskaitų Graco ir Ženevos universitetuose, dirbo Agramo (Zagrebo) bibliotekoje, ten susidomėjo serbų ir chorvatų tautiniais judėjimais. 1885–1889 m. pradžioje gyveno Peterburge, rinko medžiagą bei rašė savo pirmąją knygą „Mesianistai ir slavofilai“, bendradarbiavo lenkų ir rusų spaudoje.

Vasaromis ilgesniam laikui lankydavosi gimtuosiuose kraštuose. Vilniuje 1887 m. Šventosios Dvasios bažnyčioje susitukė su vienmete Naugarduko krašto dvarininkų Kotvičių (Kotwicz) dukterimi Marija. Šio M. Zdziechovskio asmeninio gyvenimo įvykio gal čia ir nevertėtų minėti jei ne aplinkybė, kad Marija, Vilniaus aukštuomenėje žinoma kaip labai apsiskaiciusi ir inteligentiška mergina, rimtai besidominti filosofija, istorija, gamtos mokslais, iki pat savo mirties 1936 m. liko ištikima ir veikli vyro pagalbininkė. Z. Opackis pateikia štai tokią amžininko nuomonę: „Neturintis praktinio sumanumo, išskyrus reikalui esant taupyti, nesugebantis susitvarkyti dažnai ir su nedideliais gyvenimo sunkumais, nuolat besiskundžiantis visokiais rūpesčiais Zdziechovskis rado Marijos asmenyje ne tik žmoną ir bičiulę, bet drauge ir pagrindinę namų gyvenimo organizatorę, savo globėją, o ateityje taip pat asmenį, pavaduojantį jį tvarkant daugelį tarnybinių arba leidybos reikalų.“¹⁰

M. Zdziechovskis iš pradžių planavo gauti dėstytojo darbą Rusijos universitetuose, tačiau dėl įvairių imperijoje egzistuojančių reikalavimų akademinė karjera ir problemų, susijusių su disertacijos gynimu, ryžosi ieškoti savo žinių pritaikymo Krokuvoje. Tuometinė kultūrinė lenkų žemių sostinė jį traukė intelektualinės ir politinės laisvės atmosfera bei istorinėmis tradicijomis, o giminystės ryšiai su daugeliu bajorų šeimų padėjo jam įaugti į Krokuvos aristokratinę visuomenę, kurios kai kurie atstovai buvo žymūs Jogailos universiteto

¹⁰ Opacki Z. W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny, s. 56.

⁹ Cit. pagal: ibidem, p. 32.

profesorai, labai aktyviai įsitraukti į kultūrinę bei visuomeninę veiklą. M. Zdziechovskis jau 1891 m. tapo vienu iš Krokuvos literatų sąjungos steigėju, vėliau jos pirmininku, daugelio kitų kultūrinių organizacijų vadovujančiu veikėju.

Ypač reikšmingas buvo 1901 m. įkurtas Slavų klubas, kurio pirmininko pareigas nuo pat jo įsteigimo ligi uždarymo Pirmojo pasaulinio karo pradžioje ėjo M. Zdziechovskis. Šis klubas skleidė slavofiliškas lenkų mesianistų idėjas, nesutampančias su rusiška imperine slavofilija, plėtė slavų tautų literatų, žurnalistų bei politikos veikėjų ryšius. Klubas leido mėnraštį „Świat Słowiański“, kurį redagavo įžymus lenkų istorikas ir istoriosofas Feliksas Konieczny (1862–1949), vėliau taip pat Stepono Batoro universiteto profesorius. Šiame mėnraštyje Zdziechovskis paskelbė nemažai straipsnių apie Rusijos problemas. Pasilikęs Rusijos imperijos valdiniu, jis beveik kasmet vasarą grįždavo į tėviškę, lankydavosi Peterburge, rečiau Maskvoje, bendravo su liberalios ir ne tik krypties rusų kultūros ir politikos veikėjais – broliais Eugenijumi, Grigorijumi ir Sergiejumi Trubeckojais, Dimitrijumi Merežkovskiu, Pavlu Miliukovu. Lenkų ir rusų kultūrinio elito ryšiai ir dialogas plėtojosi dėl 1905–1907 m. Rusijos revoliucijos įvykių, bet Imperijos politikai Lenkijos atžvilgiu jie rimto poveikio nepadarė. Pastangos pasiekti lenkų ir rusų susitaikymą, Lenkijos autonomiją Rusijos imperijos sudėtyje nedavė vaisių, atitinkamos koncepcijos pasirodė utopiškos. Tačiau visi šie ryšiai bei įvairiapusė veikla Slavų klube pagausino M. Zdziechovskio žinias apie Rusiją ir kitas slavų šalis, suformavo jį kaip publicistą.

Galutinai išsikristalizavo ir jo politinės pažiūros, kurias galima apibūdinti kaip nuosaikų konservatizmą ir „antisocialistinę bei antikapitalistinę nuostatą“¹¹. Pastarajai nuostatai susiformuoti turėjo įtakos XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios lenkų mąstytojo, Lvovo universiteto profesoriaus ir politikos – Galicijos seimo ir Austrijos imperijos Valstybės Tarybos nario – grafo V. Dzieđuśickio (Wojciech Dzieduszycki) idėjos. Jo katastrofiškos kultūros žlugimo ir neribotos, visuomenės ryšius bei moralę griauančios biržos Leviatano (kitais tariant, finansinio kapitalo valdžios) vizijos M. Zdziechovskiui padarė gilų įspūdį, o ir XXI a. pradžioje galėtų būti panaudotos tiek dešiniųjų, tiek anarchistinių antiglobalistų propagandos¹². Aktualios jos, tikriausiai, ir šiuolaikinei Lietuvai.

Beje, Z. Opackis, pagrįstai pabrėždamas nesutaikomą M. Zdziechovskio priešiškuumą bolševizmui, atrodo, nepakankamai akcentavo jo neigiamą požiūrį į kapitalizmą ir įsitikinimą, kad demokratija priklausoma nuo stambiojo kapitalo, kuris kontroliuoja spaudą (tada, laimei, dar nebuvo televizijos), o per ją veikia rinkėjus. Jau gyvenimo pabaigoje, 1936 m. Vilniuje skaitytoje viešojoje paskaitoje M. Zdziechovskis solidarizavosi su didžiojo vokiečių mąstytojo Osvaldo Špenglerio nuomone apie neigiamą poveikį demokratijai, kurį daro stambusis kapitalas, jam tarnaujanti spauda bei politikai ir vėl prisiminė V. Dzieđuśickį: „Su pasididžiavimo jausmu galiu čia patvirtin-

¹¹ *Opacki Z. W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny*, p. 85.

¹² *Dzieduszycki W. Messyanizm Polski a prawda dziejów*. Kraków: Drukarnia „Czasu“, 1901, s. 58–63, 109–111; *Zdziechowski M. Wojciech Dzieduszycki // Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie*, s. 5–34.

ti, jog Špenglerį ir daugelį kitų, kurie rašė apie didžiojo kapitalo visagalybę, keliais dešimtmečiais aplenkė genialus, nesakysiu mąstytojas, bet genialus, nes apdovanotas galinga vaizduote improvizatorius filosofijos, sociologijos, politikos srityse, grafas Wojciechas Dzieduśickis.¹³

Žinoma, marksizmas ir socializmo apskritai idėjos buvo visiškai svetimos M. Zdziechowskiui. Jo nuomone, socialinius prieštaravimus galima sušvelninti pirmiausia labdara, tačiau to dėl savo egoizmo daugelis turtingųjų nenori daryti. Apardamas vieno iš krikščioniškosios demokratijos ideologijos pradininkų prancūzo F. Ozanamo (Frédéric Ozanam) pažiūras jis rašė: „Nagrindėdamas socialinį klausimą jis suprato, kad atsakomybė už vaitojančių skurdo guolyje milijonų skundus ir ašaras tenka pirmiausia kietoms širdims tų, apie kuriuos pasakya, jog lengviau kupranugariumi išlisti per adatos skylutę, negu jiems įeiti į Dangaus Karalystę.“¹⁴

Kitą vertus, po Pirmojo pasaulinio karo M. Zdziechovskis savo publicistikoje ir viešose kalbose pasisakė prieš žemės reformą atkurtoje Lenkijos valstybėje, dvarininkų žemėvaldos apribojimą. Tačiau, kaip argumentuoja Z. Opackis, tokią poziciją lėmė ne tik ir ne tiek materialiniai interesai dvarininkijos, kuriai M. Zdziechovskis priklausė kilme ir turtine padėtimi (jo žmonos nuosavybė buvo nemažas Sudervės dvaras netoli Vilniaus), bet susirūpinimas, kad dvarų sunykimas reikš

kultūros degradaciją, civilizacinį ir tautinį regresą. Jo diskusijos su žemės reformos šalininkais buvo iš esmės ginčas apie lenkų kultūros pobūdį ir jos išlikimą: „Mąstytojas pabrėžė, kad problema nėra tik pasirinkimas tarp bajoriškos kultūros ir liaudies kultūros, o kur kas gilesnė ir susijusi su kultūros pagrindais apskritai. Jo įsitikinimu, Lenkijos valstybės vykdoma politika veda link vakarietiškos kultūros su jos per amžius suformuota vertybių sistema, kurios vienintelis atstovas bei skleidėjas tuo laiku ir toje vietoje [kresuose – A. K.] buvo lenkų bajorija, o dabar – lenkų dvarininkai, atmetimo. Reikia išlaikyti *status quo*, jeigu čia turėtų išlikti lenkiškumas, neprarasdamas vis naujų teritorijų svetimo elemento ir svetimos kultūros naudai.“¹⁵

Tačiau požiūris į žemės reformą nebuvo M. Zdziechowskiui kriterijus vertinant iškilius žmones, nekėlė jam nenoro su jais bendrauti. M. Zdziechovskis palaikė draugiškus santykius su Vilniaus vyskupu Jurgiu Matulevičiumi (Matulaičiu), prieš kurį, kaip lietuvi, pasisakė įtakingi lenkų sluoksniai, privertę jį 1925 m. pagaliau atsistatydinti ir palikti Vilnių. Dar 1923 m. kai kurie Stepono Batoro universiteto profesoriai, artimi savo požiūromis lenkų tautinių demokratų (endekų) politinei srovei, pasiuntė Vatikano nuncijui Varšuvoje raštą, kuriame kaltino vyskupą antilenkiška veikla, lietuvių ir baltarusių kunigų protegavimu¹⁶. Suprantama, M. Zdziechovskis šio rašto nerengė ir jo nepasirašė. Kai 1927 m. sausį vyskupas J. Matulevičius Kaune mirė, M. Zdziechovskis įdėjo Krokuvos dienraštyje

¹³ *Zdziechowski M.* Jak upadają cywilizacje. Odczyt wygłoszony na dorocznym zebraniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie // *M. Zdziechowski. Wybór pism.* Kraków: Wydawnictwo Znak, 1993, s. 445.

¹⁴ *Zdziechowski M.* W obliczu końca. Wilno: Drukarnia Artystyczna „Grafik”, 1937, s. 313.

¹⁵ *Opacki Z.* Między uniwersalizmem a partykularyzmem, s. 233.

¹⁶ *Ibidem*, p. 233.

„Czas“ nuoširdų nekrologą. O Vilniaus lenkų visuomenė tada tebebuvo labai priešiška jau mirusiam vyskupui. Tai rodė faktas, kad iškilmingose gedulingose pamaldose už Jurgio Matulevičiaus sielą, kurias Vilniaus katedroje laikė arkivyskupas R. Jalbżykowski (Romuald Jałbrzykowski) demonstratyviai nedalyvavo kurijos kanauninkai ir įtakingi Vilniaus lenkų visuomenės asmenys. Dalyvavo tik aukšti vaivadijos pareigūnai, Marijonų kongregacijos vienuoliai ir... Marianas Zdziechovskis¹⁷. M. Zdziechovskio palankumas vyskupui Matulevičiui buvo ne tik tautinio, bet ir politinio bei socialinio pakantumo pavyzdys. Juk J. Matulevičius buvo, ką M. Zdziechovskis, be abejo, žinojo, vienas žymiausių lietuvių krikščioniškosios demokratijos kūrimo įkvėpėjų ir ideologų. O kaip tik tada, būdami valdžioje, krikščionys demokratai vykdė Lietuvoje gana radikalią žemės reformą, kuri, suprantama, žadino lenkų tautybės dvarininkų nepasitenkinimą, ją smarkiai kritikavo Vilniaus lenkiškoji spauda. Tačiau tai neturėjo jokios įtakos kilmingo bajoro, garsaus profesoriaus laikysenai vyskupo, lietuvių valstiečio sūnaus atžvilgiu.

Parašėte reikia pažymėti, kad lenkų patriotinių sluoksnių požiūris į J. Matulevičių laikui bėgant visiškai pasikeitė. Antai, tautinių demokratų (endekų) tradicijas tęsiančių lenkų intelektualų parengtoje ir išleistoje aukšto dalykinio lygio politikos ir socialinių mokslų enciklopedijoje J. Matulevičiui skirtas išsamus straipsnis, kuriame jis vertinamas ne tik objektyviai, bet ir labai palankiai¹⁸.

¹⁷ *Opacki Z.* Między uniwersalizmem a partykularyzmem, s. 225.

¹⁸ *Janowski P.* Matulewicz Jerzy // *Encyklopedia „Białych Plam“*. T. XIX. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2005, s. 308–312.

M. Zdziechovskis buvo karštai tikintis, nors ne davatkiškas katalikas ir lenkų patriotas, tačiau bet kokio šovinizmo priešininkas. Nepriklausomoje Lenkijoje jis nuolat pasisakydavo už lankstesnę politiką tautinių mažumų atžvilgiu, smerkė antisemitinius ekscesus. Pirmojo pasaulinio karo metais M. Zdziechovskis galutinai nusivylė ne tik Rusijos vyriausybės politika lenkų atžvilgiu, bet ir tuo, kad liberalus rusų kultūrinis elitas taip pat nenori „paleisti“ Lenkijos iš imperijos glėbio. Beveik du dešimtmečius trukęs slavofiliškas lenkų ir rusų dialogas apčiuopiamų rezultatų nedavė.

1917 m. bolševikinę Spalio revoliuciją M. Zdziechovskis vertino griežtai neigiamai, bet drauge kategoriškai laikėsi nuomonės, kad ant carų Rusijos griuvėsių iškilusi Tarybų Sąjunga nėra jos tęsinys, kaip ir rusų kultūra nebuvo komunistinių idėjų šaltinis¹⁹. Jis griežtai atmetė insinuacijas apie komunistinės ideologijos sąsajas su stačiatikiška religine sąmone, drauge reikšdamas gilią pagarbą rusų kultūrai. Šitoks požiūris buvo, švelniai tariant, toli gražu ne vyraujantis tarpukario lenkų šviesuomenėje. M. Zdziechovskis nuolat pabrėždavo, kad komunistinės idėjos pateko į Rusiją iš Vakarų Europos. Su jo išvalgomis siejasi A. Valickio samprata. XXI a. pradžioje pastarasis rašė: „Mano nuomone, reikia (dar kartą) stoti prieš pažiūras, kad komunizmas buvo saviškas, organiškai rusiškas ir neturintis nieko bendra su vakarietiška civilizacija. Manau, kad tokios pažiūros yra rusofobijos junginys su nemokšiškuumu ir pritariu šioje plotmėje Martino Malijos

¹⁹ *Opacki Z.* Między uniwersalizmem a partykularyzmem, s. 117.

[JAV istorikas, Rusijos ir TSRS istorijos specialistas – A. K.] pozicijai“²⁰.

Tad drąsiai galima teigti, kad M. Zdziechovskis, kategoriškai atskirdamas Rusijos istorines tradicijas ir bolševizmą, nebuvo rusofobas. Vilniaus Stepono Batoro universitete jis buvo rusų studentų draugijos globėjas, protestavo prieš ketvirtajame dešimtmetyje Lenkijos valdžios vykdomą stačiatikių cerkvių uždarymą, palaikė ryšius su žymiais antibolševikinės emigracijos veikėjais, tarp jų su D. Merežkovskiu. Visa tai vyko M. Zdziechovskio gyvenimo Vilniaus laikotarpiu, kai jis turėjo neginčijamą didelį moralinį autoritetą, kaip mokslininkas ir visuomenininkas buvo žinomas ne tik Lenkijoje.

Tokį, jei galima taip apibrėžti, „statusą“ jis pamažu pasiekė Krokovoje, kur jau 1889 m. gavo daktaro laipsnį už monografiją apie mesianistus ir slavofilus, o 1894 m. – habilituoto daktaro už tyrinėjimą, skirtą romantizmo apraiškoms čekų poezijoje. Tais pat metais jis pradėjo dirbti privatdocentu Jogailos universitete, 1899 m. buvo išrinktas ekstraordinariiniu, 1909 m. – ordinariiniu profesoriumi, o 1909 m. tapo lenkų Mokslų akademijos (*Akademia Umiejętności*) Krokovoje užsienio nariu. Užsienio todėl, kad M. Zdziechovskis, kaip jau minėjome, pasiliko Rusijos imperijos valdiniu.

Krokuvos laikotarpiu jis daug rašė, svarbiausi darbai buvo pamatinė studija „Baironas ir jo amžius“ bei „Pesimizmas, romantizmas ir krikščionybės pagrindai“, esė „Pestis perniciosissima“, kurioje gina-

mos katalikybės atnaujinimo idėjos, popiežiaus Pijaus X pasmerktos kaip modernizmas. Dviejų tomų veikalas „Baironas ir jo amžius“, išleistas 1894–1897 m., iškėlė jo autorių kaip vieną geriausių devynioliktojo amžiaus visuotinės, tiek Vakarų Europos, tiek slavų šalių, literatūros žinovų. Tarp lenkų literatūros istorikų M. Zdziechovskis buvo vienintelis, kuriam pavyko parodyti Baironą visos europinės kultūros fone, jo veikalas ir XX a. pabaigoje nebuvo praradęs pažintinės vertės²¹.

Z. Opackis parodo ir analizuoja ne tik mokslinę ir visuomeninę besisiejiančią su politika savo herojaus veiklą, nors politikas M. Zdziechovskis nebuvo ir nesistengė tokiu tapti. Iš Gdansko istoriko monografijų susidarome vaizdą ir apie atmosferą, vyravusią tarp Jogailos universiteto profesūros. Ten pasireikšdavo ir asmeninės ambicijos, ne visada racionaliai paaiškinamos simpatijos ar antipatijos, tačiau drauge egzistavo pakantumas kolegų politinėms pažiūroms, jų visuomeninei ir politinei veiklai už *Alma Mater* sienų, profesoriai neskuždavo savo politinių oponentų Austrijos valdžiai ir nesistengdavo dėl „universiteto interesų“ jais atsikratyti. Nors, pavyzdžiui, M. Zdziechovskio slavofiliškumas ne vienam atrodė palankus Rusijai ir tarnaujantis jos interesams.

Tiesa, M. Zdziechovskio padėtis Jogailos universitete buvo specifinė, nes kaip užsienietis, Rusijos imperijos valdinytis jis negavo katedros (t. y. niekada nebuvo katedros vedėju) ir jam mokėjo palyginti kuklų atlyginimą. Iš nedidelių neetatinio

²⁰ *Walicki A.* Komunistyczna utopia a losy socjalistycznego eksperymentu w Rosji // *Przegląd Polityczny*. Kwartalnik. 2004, nr 66, s. 121.

²¹ *Opacki Z.* W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny, s. 192.

profesoriaus pajamų šeima Krokovoje būtų gyvenusi beveik skurdžiai, bet lėšos, kurias Marianui ir Marijai išmokėdavo kaip dalį jų broliai, valdę dvarus Baltarusijos žemėse, leido jiems verstis pasiturinčiai. M. Zdziechovskis kartais su žmona, o dažniausiai vienas laikotarpiu iki Pirmojo pasaulinio karo lankėsi, jau neminint Rusijos, daugelyje Austrijos-Vengrijos monarchijos miestų, pirmiausia jos sostinėje Vienoje, taip pat Paryžiuje, Romoje, Venecijoje, Milane, Vokietijos miestuose ir kurortuose. Nemažą Krokuvos laikotarpio gyvenimo dalį jis praleido traukiniuose ir viešbučiuose, bet visos tos kelionės (išskyrus jo ir žmonos gydymąsi kurortuose) siejosi su moksliniu darbu, dalyvavimu įvairiose konferencijose bei simpoziumuose, turėjusiuose dažnai ir politinį aspektą²². Krokuvos laikotarpio M. Zdziechovskio – mokslininko, religinio mąstytojo ir filosofo, visuomenės veikėjo bei politinio publicisto – veikla padarė jį gerai žinoma asmenybe ne tik lenkų visuomenėje, bet taip pat elitiniuose Rytų ir Vakarų Europos sluoksniuose²³.

Karas M. Zdziechovskį su šeima užklupo gimtajame Rakovo dvare. Pastangos per neutralias šalis išvykti į Krokuvą, kur jį kvietė Jogailos universiteto vadovybė, nedavė rezultatų, nes Austrijos valdžia prieštaravo įtariamo rusofilškumu profesoriaus sugrįžimui. O tikrovėje carinės valdžios atžvilgiu rusofilas M. Zdziechovskis niekada nebuvo, dar labiau jį nuvylė Peterburgo ministrų politikos „lenkų klausimu“ svyravimai karo metais, gražūs pažadai ir

jų nevykdymas tikrovėje. Aplinkybių atskirtas nuo universitetinio gyvenimo Krokuvos profesorius daug rašė lenkiškoje ir rusiškoje spaudoje, dažnai lankydavosi Peterburge ir Maskvoje, kur dalyvaudavo įvairiose diskusijose, skaitydavo viešas paskaitas. Jį sudomino J. Pilsudskio vadovaujamų lenkų legionų veikimas, gana palankiai ėmė žiūrėti į Vokietijos politiką karo metu užimtose anksčiau Rusijai priklausiusiose Lenkijos žemėse.

1917 m. Vasario, o ypač Spalio revoliucijas Rusijoje M. Zdziechovskis vertino labai neigiamai, kaip katastrofą, keliančią grėsmę visai krikščioniškajai Europai, kurios tapatybę jau beveik išstiprdė liberalizmas ir socializmas. Šiomis temomis jis per likusius savo gyvenimo metus paskelbė daugybę straipsnių ir esė. Kaip rašė jam artimas ekonomistas ir publicistas V. Studnickis (Władysław Studnicki): „Pasaulinis karas sustiprino Zdziechovskio politinį instinktą, padarė jį pirmaeilium politiniu rašytoju.“²⁴ Būtina tačiau pasakyti, kad M. Zdziechovskis, kitaip negu XXI a. pradžios konjunktūriniai laikraščiniai „komunizmo kritikai“, grūmėsi su realia grėsminga jėga, kurios nesistengė suprimityvinti ir sukarikatūrinti. Bolševizmo įsitvirtinimas Rusijoje sustiprino jo pesimizmą dėl atkurtos nepriklausomos Lenkijos ir krikščioniškosios kultūros apskritai likimo, bet drauge skatino įtaigiais žodžiais ir plunksna bekompromisiškai kovoti už jų išlikimą tuo pat metu abejojant, ar tokią kovą išvis galima laimėti. Tačiau šis pesimizmas nebuvo tapatus fatalizmui. Atvirkščiai – pesimizmas – kūrybinė jėga, kaip pavadino

²² *Opacki Z. Między uniwersalizmem a partykularyzmem*, s. 18–20.

²³ *Ibidem*, p. 51.

²⁴ *Cit. pagal: ibidem*, p. 94.

M. Zdziechovskis vieną savo straipsnių. Pesimizmas turi skatinti priešintis lemčiai, kovoti su tamsos jėgomis.

Karo pabaigoje M. Zdziechovskis apsigyveno Vilniuje, 1919 m. spalį atkūrus Vilniaus universitetą, iškart buvo pakviestas Visuotinės literatūros katedros profesoriumi. Vilniuje, o vasarą Sudervėje jis gyveno iki pat mirties, išskyrus 1920 m. antrąją pusę, kai, artėjant Raudonajai armijai, buvo išvykęs į Krokuvą. Stepono Batoro universitete užsiėmimai buvo atnaujinti 1921 m. sausį. Porą metų M. Zdziechovskis ėjo Humanitarinių mokslų fakulteto dekanu pareigas, o 1925 m. buvo išrinktas rektoriumi. Perrinktas naujiems mokslo metams jis 1926 m. Kalėdų išvakarėse atsisakė ir, nepaisydamas universiteto senato įtikinėjimų, savo sprendimo nepakeitė. 1925 m. M. Zdziechovskis skaitė paskaitas Paryžiuje apie rusų filosofiją. Jo, kaip mokslininko, vietą Stepono Batoro universitete rodo tai, kad tarptautinėje Europos aukštųjų mokyklų anketoje buvo pažymėti tik du jo profesoriai – M. Zdziechovskis ir filosofas V. Liutoslavskis (Wincenty Lutosławski)²⁵.

Pasitraukęs iš rektoriaus pareigų M. Zdziechovskis toliau dėstė visuotinės literatūros istoriją, skaitė platų kursą apie F. R. Šatobriano (François-René de Chateaubriand) kūrybą, asmenybę ir epochą, kursus apie Dante, Petrarką, Paskalį, Gėtę, Šilerį, Baironą, A. Gerceną, L. Tolstojų, vengrų literatūrą. Jis buvo karštas Lenkijos suartėjimo su Vengrija šalininkas, propagavęs tą idėją daugelyje straipsnių ir bent keliose knygose, nors didelio tėvynainių

pritarimo nesulaukdamas. Užtat Vengrijoje jį labai vertino ne tik akademieniai, bet ir politiniai sluoksniai. Kai M. Zdziechovskis keletą kartų lankėsi Vengrijoje, jį priimdavo valstybės vadovas – regentas M. Hortis.

Stepono Batoro universiteto rektorius pritarė 1926 m. gegužę įvykdytam J. Pilsudskio vadovaujamam valstybės perversmui, bet vėliau nuolat pasisakydavo prieš sanacijos autoritarinės valdžios represijas politinių oponentų atžvilgiu ir aukštųjų mokyklų autonomijos varžymą. Reikia pasakyti, kad tie varžymai buvo vykdomi grubiomis priemonėmis – panaikinamos „nelojalių“ profesorių katedros, jie anksčiau išvaromi į pensiją arba jiems visiškai neleidžiama dėstyti pasiekus pensinį amžių. M. Zdziechovskis protestavo viešai – straipsniuose spaudoje bei įvairių autorių atitinkamų tekstų rinkiniuose, savo lėšomis išleistoje brošiūroje, prakalbose, kurias sakydavo nepolitinių organizacijų susirinkimuose ir konferencijose. Užtat jam irgi teko patirti valdžios nemalonę. 1931 m. išėjęs į pensiją, Lenkijos švietimo ministerija iki 1937 m. atmesdavo universiteto prašymus leisti jam dirbti, kaip dabar sakoma, valandininku. Tiesa, M. Zdziechovskis ketvirtajame dešimtmetyje dėstė Vilniaus politinių mokslų mokykloje (kartais ji tapatinama su Rytų Europos mokslinių tyrimų institutu) – skaitė kursą „Ikbolševikinės Rusijos intelektualinės ir literatūrinės srovės“²⁶.

Ir pasitraukęs (tiksliau, išstumtas) iš universiteto M. Zdziechovskis aktyviai reiškėsi ne tik Vilniaus, bet ir visos Lenkijos intelek-

²⁵ Ibidem, p. 154.

²⁶ Žr. plačiau: Kornat M. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii // Kwartalnik Historyczny. Rocznik CVII, 2000, nr 3, s. 43–89.

tualiniame gyvenime. Jau 1931 m. jis atstovavo Lenkijos mokslų akademijai Paryžiuje iškilmingame 400-ųjų Koleż de Frans (Collège de France) gyvavimo sukaktuvių minėjime. 1935 m. pabaigoje skaitė paskaitas Berlyne ir Budapešte apie įžymaus XIX a. lenkų poeto ir mąstytojo Z. Krasinskio (Zygmunt Krasiński) pasaulėžiūrą. Ketvirtajame dešimtmetyje, jau kamuojamas ligų nebejaunas profesorius labai daug rašė, mokėdamas visas svarbiausias Europos kalbas, akylai sekė politinius įvykius ir idėjų raidą. 1932 m. Vilniuje lenkų kalba buvo išspausdinta jo monografija „Šatobrianas ir Napoleonas“, o 1934 m. – jos tęsinys „Šatobrianas ir Burbonai“.

Didelę M. Zdziechovskio kūrybos dalį sudarė publicistika ir eseistika aktualiomis gyvenamos epochos temomis. Į šiuos jis žiūrėjo kaip į savotišką misiją. Tarsi testamentas buvo dvi straipsnių ir esė rinktinės: „W obliczu końca“ („Pabaigos akivaizdoje“) 1937 m. ir „Widmo przyszłości“ („Ateities šmėkla“) 1939 m., kuriose aiškiai išreikštas autoriaus istorinis pesimizmas ir artėjančios katastrofos nuojauta. M. Zdziechovskio nuomone, tiesioginę mirtiną grėsmę kelia bolševizmas, tačiau jam palankią terpę sudaro Europos civilizacijos puvimas, jos degradacijos procesas. Šį procesą sąlygoja „religijos išstūmimas iš visuomeninio bei individualaus gyvenimo“, jos pakeitimas pažangos idėja ir suvešėjusiu konsumpcjonizmu, kuris „veda prie žmogaus bestializacijos“²⁷.

²⁷ Kornat M. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój polskiej sowietologii // Kwartalnik Historyczny. Rocznik CVII, 2000, nr 3, s. 327–337.

M. Zdziechovskio perspėjimams ir pranašystėms tuometinis Vilniaus akademinis jaunimas nebuvo labai imlus. Konsumpcjonizmas, tiesa, jam nebuvo būdingas, tačiau vieni aktyviausi studentai simpatizavo iš Rytų sklindančioms komunistinėms idėjoms, kiti išpažino karingąjį lenkiškąjį nacionalizmą, prieš kurį ne kartą pasisakė M. Zdziechovskis. Katastrofos – Antrojo pasaulinio karo – M. Zdziechovskis nesulaukė, mirė po sunkios ligos 1938 m. spalio 5 d. Jo laidotuvės sutraukė žmonių minias, pirmiausia iš Stepono Batoro universiteto bendruomenės. Palaidotas M. Zdziechovskis šalia savo žmonos Marijos Antakalnio kapinėse, paminklinis kryžius su atitinkamais užrašais yra išlikęs.

Profesoriaus Z. Opackio monografijos supažindina mus su neeiline asmenybe, pasirinkusia sunkų kelią inteligento, mokslininko, mąstytojo ir politinio publicisto, kuris neabejingai ir nepaisydamas padarinių reaguodavo į aktualias tuometinio pasaulio problemas. Reikėtų pasvarstyti galimybę išleisti antrąją iš dviejų monografijų lietuvių kalba. Taip pat ir dėl jos tematikos sąsajų su Lietuva ir lietuvių kultūros veikėjais. Tačiau ne tik todėl, nes ligi šiol skaitančioji Lietuvos visuomenė mažai težino apie įžymias mums artimiausios lenkų kultūros asmenybes. Z. Opackio monografija parašyta vaizdžiai, suprantamai ir ne specialistams, drauge ji yra aukšto mokslinio lygio. Tad, manau, verta, kad knyga „Tarp universalizmo ir partikuliarizmo“ pasirodytų lietuviškai.

Algis Povilas Kasperavičius